

Relació de la família dels Cortsaví-Serrallonga amb el monestir de Sant Joan de les Abadesses durant el segle XIII

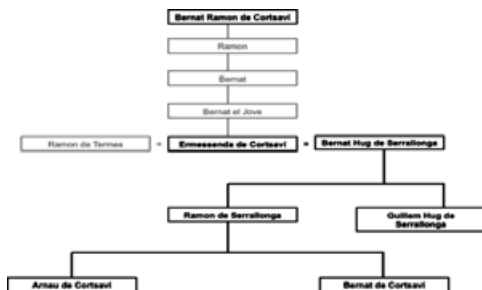
Josep Ribas i Solà,
director de l'Arxiu
Comarcal del Ripollès

Paraules clau: *Cortsaví, Serrallonga, monestir de Sant Joan de les Abadesses, castell de Llaers, castell de Milany.*

Introducció

Les famílies dels Cortsaví i dels Serrallonga són originàries de l'actual comarca del Vallespir, on hi ha dos topònims que ens ho recorden: el poble de Cortsaví i el de Serrallonga.¹

Durant el primer quart del segle XII es van separar dues branques familiars dels Cortsaví. La primera va mantenir el nom originari i la segona va agafar el nom dels Serrallonga. No serà fins al principi de la segona meitat del segle XIII quan aquestes branques es tornaran a unir amb el matrimoni d'Ermessenda de Cortsaví, vídua de Ramon de Termes, amb Bernat Hug de Serrallonga. Els béns originals d'aquestes famílies se situen en el segle XII, dins el vescomtat de Vallespir o de Castellnou.

Quadre genealògic abreujat de la família dels Cortsaví-Serrallonga

En aquest article ens centrarem en les activitats que van dur a terme Bernat Hug de Serrallonga, el seu fill Ramon de Serrallonga i el seu nét Arnau de Cortsaví a l'actual comarca del Ripollès durant

el segle XIII amb l'adquisició de béns als castells de Llaers (municipi de Ripoll) i de Milany (municipi de Vallfogona de Ripollès). Ambdós castells estaven vinculats al monestir de Sant Joan de les Abadesses (municipi de Sant Joan de les Abadesses) dins l'òrbita del vescomtat de Bas.

La relació amb el monestir de Sant Joan de les Abadesses

La primera notícia que se'n té és de l'any 1123, quan Hug Bernat de Cruscades i el seu fill Poc reconeixen que tenen tres masos situats a la parròquia de Sant Joan d'Arsós (comuna de Bula d'Amunt de la comarca del Rosselló), dos d'ells dins el vilar Cau i el tercer, al vilar de Mont. I defineixen aquest feu perquè els tenen injustament a Déu, al monestir de Sant Joan de les Abadesses i a Bernat Ramon de Cortsaví. Finalment, també donen com a compensació 30 sous melgoresos a Bernat Ramon.²

Després de Bernat Ramon, la família es divideix en les dues branques que s'han esmentat abans: la dels Cortsaví i la dels Serrallonga. En aquest cas, és significatiu que no es tinguin notícies d'aquestes famílies vinculades amb el monestir santjoaní fins que es tornen a unir amb el casament d'Ermessenda i Bernat Hug de Serrallonga i la part de la descendència d'aquest. En la notícia esmentada més amunt, la gestió dels béns radicava al nord del Vallespir: en els documents que es tractaran a continuació, estan situats a la part sud, sempre vinculats amb els béns del castell de Llaers i el de Milany durant el segle XIII.

Compra dels castells de Llaers i de Milany

L'any 1234, concretament el 24 de juliol, hi ha un document en què Bernat Hug de Serrallonga compra els castells de Llaers i de Milany per 30.000 sous melgoresos a Ramon de la Bisbal, abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses.³

El tracte es fa pel castell i la fortalesa de Llaers i el castell de Milany. En ells hi ha inclosos els honors i possessions i tots els béns materials i personals juntament amb la jurisdicció civil i criminal. Entre aquests béns, se n'exceptua un a l'Abella i Cavallera, prop de Setcases. Al mateix temps es converteixen en defensors del monestir, menys quan hagin d'actuar contra els vescomtes de Basi; contra Raimon de Palau, la seva muller, Elliarde, i el seu fill Simó, i contra Pere de Cervaria.

El document estipula dues coses interessants: una és que el monestir fa aquesta venda per raons econòmiques, i l'altra, que aquests béns havien estat de Guillem de Creixell i després havien passat als vescomtes de Castellnou. El fil d'Ariadna més proper per seguir aquesta història es troba en dos documents immediats més. El primer és del 2 de novembre de 1233, i hi apareix Guillem, vescomte de Castellnou, fent una promesa a l'abat Ramon de la Bisbal del monestir de Sant Joan de les Abadesses, que li vendrà els béns que havien estat de Guillem de Creixell. Aquests béns van d'Hostoles al Conflent, del coll d'Ares a Vic i de Besalú a Vic.⁴ I el segon document, d'un mes després, concretament del 2 de desembre, és el de la venda d'aquests béns i jurisdiccions. Aquestes darreres, a part de les jurisdiccions dels dos castells, inclouen les possessions de Vallfogona (de Ripollès), de Sant Antoni de Collfred (municipi de Vidrà, comarca d'Osona), Santa Maria de Riudaura (municipi de Riudaura, comarca de la Garrotxa), Sant Privat d'en Bas (municipi de Sant Privat d'en Bas,

comarca de la Garrotxa), Sant Andreu del Coll (municipi d'Olot, comarca de la Garrotxa), Sant Hilari de Vidrà (municipi de Vidrà, comarca d'Osona), Sant Bartomeu de Covildases (municipi de Vidrà, comarca d'Osona), Santa Margarida de Cabagés (municipi de Vidrà, comarca d'Osona), Sant Bartomeu de Llaers (municipi de Ripoll, comarca del Ripollès), Sant Vicenç de Puigmal (municipi de Ripoll, comarca del Ripollès) i Sant Pere de Ripoll (municipi de Ripoll, comarca del Ripollès), les possessions que hi havia al terme del castell de la Guàrdia (municipi de les Llosses, comarca del Ripollès) i a Osona, Bisaura, la vall de Ribes i Bianya.⁵

En aquests documents, a més, es detecten dues coses significatives: la primera és que uns béns que estaven en mans dels vescomtes de Castellnou tornen a mans de persones vinculades a aquests per l'origen familiar dels Cortsavi-Serrallonga. La segona és que la venda s'havia fet per la mateixa quantitat, 30.000 sous malgoresos.

Per tant, d'alguna manera, el que el monestir fa és aconseguir que aquests béns i jurisdiccions estiguin en mans d'una família de l'òrbita dels Castellnou que no tinguin un càrrec tan important feudalment i que puguin protegir el monestir en cas de necessitat; evidentment, menys contra els Bas, senyors del vescomtat on es troben els béns.

La gestió d'aquests béns no queda del tot desvinculada dels Bas, com s'observa en els dos documents del 10 de desembre de 1239. En el primer, Simó de Palau, com a representant del vescomte de Bas, promet a l'abat de Sant Joan de les Abadesses respectar els pactes que van fer Udalard i Ponç de Milany.⁶ I en el segon document, el mateix Simó, també com a representant del vescomte de Bas, jura fidelitat dels honors del monestir en els castells de Milany i de Llaers.⁷ Passos que repeteix Guerau, com a vescomtessa de Bas i com a tutora de la seva filla Sibil·la el 10 de setembre de 1249.⁸

El 27 de juliol de 1243 hi ha l'establiment de la taxa imposada per Simó de Palau, ara sí, com a vescomte de Bas, que li han de donar Ramon de la Bisbal i Bernat Hug de Serrallonga pels habitants de les muntanyes dels castells de Llaers i de Milany.⁹ El domini, ple dels castells, estava compartit entre el vescomtat de Bas, el monestir de Sant Joan de les Abadesses i Bernat Hug de Serrallonga, i s'anava graduant en un sentit o un altre.¹⁰

Bernat Hug gestiona els béns al territori. Per exemple, apareix en un document del monestir de Sant Joan de les Abadesses del 4 de setembre de 1243, en què fa de testimoni.¹¹

Així mateix, Bernat Hug de Serrallonga i/o els seus fills apareixen actuant en altres indrets diferents del Ripollès, com quan, el 22 de gener de 1237, Bernat Hug conjuntament amb el seu fill Guillem Hug restitueixen un mas a la comanda del Temple de Masdéu a la parròquia de Sant Pere de Paçà (municipi de Paçà, comarca del Rosselló).¹² El 12 d'agost de 1239 apareix anomenat dos cops en el testament de Gausfret de Ceret. En el primer cas, quan es dona la notícia que Bernat Hug va comprar un delme a Guerau de Carcellar a la senyoria del castrum de la Clusa. I en el segon cas, quan Gausfret prega a Bernat Hug i al seu fill Guillem Hug que vetllin per l'execució testamentària del document.¹³ Finalment, el 24 de maig de 1246, apareix en la notícia que Saurina, filla de Bernat Hug de Serrallonga, ha venut el castell d'Orla (municipi de Cotlliure, comarca del Rosselló).¹⁴

Juraments de fidelitat de Bernat Hug de Serrallonga i del seu fill Ramon de Serrallonga

El 24 de juliol de 1234 es van preparar tres documents de vinculació feudal entre Bernat Hug i el monestir de Sant Joan de les Abadesses. El primer és la convenença pel jurament de fidelitat de Bernat Hug cap al monestir per les propietats que té al castell de Llaers, igual que havia fet Guillem Creixell. En aquest document crida l'atenció que només jura fidelitat a un dels dos castells.¹⁵ En el segon document Bernat Hug promet al monestir no emprendre accions legals en contra d'aquest en cas que els vescomtes de Castellnou venguessin algunes de les possessions incloses en els castells de Milany o de Llaers.¹⁶ I finalment, en el tercer, fa una segona promesa en què especifica que vetllarà perquè els homes del monestir no emprenguin accions en contra del cenobi. En aquest cas, es respectaran els pactes a què van arribar Udalard, vescomte de Besalú, i Ramon Ponç de Milany.¹⁷

Segurament, per trobar l'origen d'aquest pacte entre Udalard i Ramon Ponç de Milany amb Berenguer Arnau, abat i representant del monestir de Sant Joan de les Abadesses, cal remuntar-se a un document de l'11 de novembre de 1122. En aquest es determinen els drets dels béns que tenen el monestir de Sant Joan de les Abadesses i Santa Maria de la Grassa al castell de Milany.¹⁸

No serà, però, fins que hi ha un canvi d'abat al monestir de Sant Joan de les Abadesses i ocupa el càrrec Berenguer Arnau de Sant Esteve que es redacta un nou document de jurament de fidelitat de Bernat Hug amb el monestir.¹⁹ Aquesta convenença del 15 de desembre de 1252 és en la qual Bernat Hug promet ser-li fidel pel feu que havia estat de Guillem de Creixell, és a dir, dels béns aconseguits en la venda de 1234.²⁰ El mateix dia, el 15 de desembre de 1252, però en un altre document, Bernat Hug de Serrallonga fa la promesa a l'abat de Sant Joan de les Abadesses que els homes que són del monestir no emprenderan accions contra el monestir i que sempre respectarà els acords que van fer Udalard, vescomte de Besalú, i Ramon de Milany amb el monestir,²¹ tal com havia fet en el document de 1234.²²

A l'últim, i igualment el mateix dia, el 15 de desembre de 1252, qui fa també un jurament de fidelitat pel castell de Llaers, que té en feu, és Ramon de Serrallonga, fill de Bernat Hug de Serrallonga.²³

D'aquesta manera, aquesta família mantenia els pactes que es van fer de manera implícita en els documents de compra dels béns dels castells de Llaers i de Milany.

Coincidència o no, perquè no es coneix la data de defunció de Bernat Hug de Serrallonga, hi ha dos documents molt significatius en molt poc marge de temps. El traspàs de Bernat Hug potser generaria alguna mena d'inquietud jurídica al seu successor, perquè el 2 de juny de 1255 Ramon aconsegueix de l'abat Berenguer Arnau de Sant Esteve del monestir de Sant Joan de les Abadesses la promesa que cap bé que el monestir té infeudat, especialment al castell de Llaers, serà alineat sense tenir-lo en compte.²⁴ Aquesta promesa pren molta rellevància, atès que el 13 de juny de 1255 apareix el testament de Bernat Hug de Serrallonga. En aquest document, tot i sol·licitar ser enterrat al cementeri de Santa Maria de Fontfreda i tenir l'autorització de l'abat d'aquest monestir i de la seva muller, Ermessenda de Cortsaví, i malgrat especificar que els seus marmessors siguin Arnau de

Montescot i Galceran Descatllar, al final del text demana a Gausbert de Castellnou, al vescomte de Bas i a l'abat de Sant Joan de les Abadesses que vetllin perquè la seva voluntat es complexi. Entre les diverses disposicions que vol executar, crida l'atenció que faci algunes deixes econòmiques a diversos monestirs per a la remissió dels seus pecats, i concretament, al monestir de Sant Joan, hi deixa 4 marcs de plata. Procura resoldre diversos deutes i, per fer-ho, en un punt es val de l'honor que té a Sant Pere de Vidrà i de Sant Bartomeu de Covildàsens, dins el castell de Milany. Hi deuria haver una disputa sobre els drets del castell de Llaers amb els hereus dels Cruïlles, perquè fa pagar 500 marcs de plata als descendents de Gilabert de Cruïlles. I també es detecta alguna altra disputa, ja que fa pagar als homes de la parròquia de Riudaura 1.000 sous. Finalment, llega els castells de Milany i de Llaers al seu fill Ramon, excepte la força de Cavallera, que la deixa al seu altre fill, Guillem Hug, que també rep bona part dels béns situats al Vallespir.²⁵ La força de Cavallera apareix en mans de Bernat Hug de Serrallonga, quan aquesta havia estat exclosa de la venda que van fer els vescomtes de Castellnou, Ramona i Guillem, al monestir de Sant Joan de les Abadesses el 1234,²⁶ i també exclosa en la venda anterior de 1233, que fa el cenobi a Bernat Hug.²⁷ Segurament hauria vingut a posteriori, a través de la relació de Bernat Hug amb els vescomtes de Castellnou.

Pagaments al monestir de Sant Joan dels castells de Llaers i de Milany

Tal com s'ha comentat anteriorment, la compra que va fer l'any 1233 el monestir de Sant Joan de les Abadesses dels castells de Llaers i de Milany va ser per 30.000 sous melgoresos. Quantitat que coincidia quan es va fer la venda dels mateixos béns, gairebé set mesos i mig després, el juliol de 1234, a Bernat Hug de Serrallonga. En el document s'establia que la quantitat es repartia a parts iguals: 15.000 sous melgoresos pel castell de Llaers i 15.000 més pel de Milany.²⁸

Estipulacions del pagament	
Béns	Quantitats (sous melgoresos)
Castell de Milany	15.000
Castell de Llaers	15.000
Total	30.000

Pagaments efectuats	
Èpoques	Quantitats (sous melgoresos)
24 juliol 1234	7.600
21 novembre 1234	13.000
24 juliol 1236	15.000
Total	35.600

Quadres dels pagaments de la compra de 1234

Els pagaments es van fer en tres etapes, tal com mostren les èpoques que redacta el monestir santjoaní a mesura que va rebent les quantitats. El primer pagament es fa el mateix dia de la compra per part de Bernat Hug, el 24 de juliol de 1234, per una quantitat de 7.600 sous melgoresos pel castell de Llaers. El monestir especifica que 600 d'aquests sous serviran per pagar a Arnau de Perpinyà.²⁹ El segon pagament es documenta el 21 de novembre de 1234, quan es va abonar la quantitat de 13.000 sous tot especificant que

eren per la venda del castell de Llaers i de Milany.³⁰ I finalment, s'efectua un tercer i últim pagament de 15.000 sous melgoresos pels castells de Llaers i de Milany dos anys després d'haver fet la transacció, el 24 de juliol de 1236.³¹

En sumar els tres pagaments, que ascendeixen a 35.600 sous melgoresos, es constata que superen per 5.600 sous la quantitat que estava estipulada. La raó, segurament, és que amb aquests pagaments hi devia haver implícit un pagament d'altres deures o obligacions.

El retorn del castell de Llaers al cenobi

El 4 de juny de 1261 figura la venda que fa Ramon de Serrallonga, fill de Bernat Hug, i la seva esposa, Timbors, a Dalmau de Minyana, abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses, del castell de Llaers i altres propietats que havien estat de Ramon de Milany, Arnau de Bas i Pere Soler. El preu d'aquesta transacció és, una altra vegada, de 30.000 sous, però en aquests cas, sous barcelonesos en moneda de tern; i a més s'hi afegeix el castell de Tellet (comarca del Rosselló), valorat en 2.450 sous barcelonesos en moneda de tern, propietat que no havia aparegut fins ara en la documentació.³² Un detall important que es detecta aquí és que aquesta transacció, a diferència de les anteriors, ha canviat de sou melgorès (originari de la Provença) a sou barcelonès.

El rei Alfons I, al segle XII, va unificar el valor de les monedes dels seus estats -Catalunya, Aragó i Provença- amb valor idèntic però amb noms diferents. La devaluació de la moneda barcelonesa al principi del segle XIII arran de les dificultats econòmiques va fer que la melgoresa ocupés el mercat de la primera en resultar més fiable. El 1256 es va tornar a encunyar moneda barcelonesa de tern amb un diner d'un 25 per 100 de la llei i es va ajustar la moneda dels dominis d'Aragó, Mallorca, València i la moneda provençal (sou melgorès). Però no va ser fins després del tractat de Corbeil de 1258 que la moneda barcelonesa s'imposaria i s'exclouria el sou melgorès.³³

Així doncs, una vegada restablert el valor monetari de la moneda barcelonesa a tern i l'impuls dels governants perquè esdevingués la preminent, en aquest document ja s'hi constata el canvi.

Anys	1234 – 1236	1261
Objecte de la venda	Castell de Llaers i Castell de Milany	Castell de Llaers i altres béns
Valor del pagament (sous melgoresos)	35.600	32.450

Quadre del total dels pagaments de 1234-1236 comparats amb els de 1261

Destaquen dues diferències importants en comparar la transacció de 1234 amb la de 1261. La primera de totes és que la segona correspon a una part de la primera. Tot i els béns que esmenta, només hi ha un dels dos castells, en aquest cas, el de Llaers, mentre que representa que els Serrallonga mantenen el de Milany. A part, en la transacció econòmica s'afegeix un castell en el pagament, el de Tellet, a la comarca del Rosselló.

Econòmicament, també s'hi aprecia una gran diferència. El monestir acaba pagant una

quantitat igual o superior per una quantitat inferior de béns amb una diferència de 27 anys entre les dues transaccions. El valor de la moneda en els dos casos és de tern, per tant, es poden fer les equivalències entre totes dues com s'ha vist abans.³⁴ El 1234 s'acorda pagar 30.000 sous melgoresos (que eren de tern), però, de fet, tal com s'ha observat, se n'acaben rebent 35.600 sous. I el 1261, si s'hi afegeix el valor del castell de Tellet (2.450 sous barcelonesos), acaba pagant per uns béns inferiors (amb l'addició d'un castell) en quantitat 32.450 sous barcelonesos de tern. Com que les equivalències de les monedes són les mateixes, s'observa que el monestir compra una quantitat inferior de béns per gairebé la mateixa quantitat econòmica que havia pagat el 1234. A més, la diferència de les dues quantitats és de 3.150 sous de tern.

El 6 de juny de 1261, Ramon de Serrallonga i la seva muller, Timbors, i Dalmau de Minyana, abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses, acorden que al principi de les festes de Nadal resoldran els deutes econòmics que tenen entre els uns i els altres en la transacció d'aquests béns.³⁵

Jurament de fidelitat d'Arnau de Cortsaví

El 28 de maig de 1267 Arnau de Cortsaví, fill de Ramon de Serrallonga, promet a Dalmau de Minyana, abat del monestir santjoaní, que cap dels homes que són del monestir emprendre cap acció contra el cenobi, tal com van fer Udalard, vescomte de Besalú, i Ramon Ponç de Milany amb el monestir.³⁶ Els pactes a què es refereix aquest document es poden veure en el document de l'11 de novembre de 1122, de pacificació i concòrdia entre Udalard, Ramon Ponç i el monestir arran de les disputes sobre els béns del monestir de Sant Joan de les Abadesses, del monestir de Santa Maria de la Grassa i al terme del castell de Milany.³⁷

Aquest primer document del 28 de maig de 1267 està acompanyat per un altre del mateix dia en què es fa el jurament de fidelitat amb l'abat del monestir, tal com havien fet Guillem Creixell i Bernat Hug de Serrallonga.³⁸ Aquest jurament es remunta al que va fer Bernat Hug de Serrallonga el 24 de juliol de 1234.³⁹

El 21 de gener de 1268, Arnau de Cortsaví participa en l'elaboració de dos documents més vinculats al cenobi santjoaní. El primer és un reconeixement de censos d'uns béns situats a les parròquies de Sant Andreu de Montboló (municipi de Montboló, comarca del Vallespir), Sant Joan d'Arsós (municipi de Bula d'Amunt, comarca del Rosselló) i a Sant Sadurn de Bula d'Amunt (municipi de Bula d'Amunt, comarca del Rosselló).⁴⁰ Aquests béns segurament estan vinculats a la restitució de béns que s'ha vist d'Hug Bernat de Cruscades de 1123.⁴¹

El segon document, del 21 de gener de 1268, és quan Arnau de Cortsaví diu que no demanarà cap animal ni servei a Dalmau de Minyana, abat del monestir de Sant Joan, per l'homenatge que li presta pels honors, les possessions i els feus que té del monestir al castell de Milany i al de Cortsaví.⁴² D'aquest darrer castell, un dels originaris de la família al Vallespir, no se'n té constància fins ara, que el tenia en feu pel monestir de Sant Joan de les Abadesses.

En la mateixa data del 21 de gener de 1268, hi ha un tercer document vinculat als dos

anteriors. És de Bernat de Cortsaví, germà d'Arnau de Cortsaví, qui presta els mateixos acords i homenatge que s'han vist amb el seu germà. Tanmateix, aquest germà no actua directament, sinó que ho fa a través de Galceran Descatllar, ja que es troba a ultramar.⁴³ Aquest fet quedaria com una anècdota sinó es vincula a un cas semblant, com és el del seu oncle Guillem Hug de Serrallonga, el qual, mig any abans, estipulava en el seu testament, del 2 d'agost de 1267, com s'havia d'organitzar la seva herència en cas de morir a ultramar, ja que es va fer croat.⁴⁴ Un element interessant és que, en ambdós casos, hi apareix un personatge comú: en el document de Guillem Hug, Galceran de Descatllar fa d'un dels tres marmessors del document. I també és curiós veure que va ser marmessor en el testament de Bernat Hug el 1255.⁴⁵ Podria ser que el nebot, Bernat de Cortsaví, hagués marxat amb el seu tiet, Guillem Hug de Serrallonga, en la croada que s'estava preparant per part del rei de França, Lluís IX.

BIBLIOGRAFIA

- CRUSAFONT, Miquel. *Història de la moneda catalana*. Barcelona: Crítica, 1996.
- DIVERSOS AUTORS. *Els castells catalans* (volum V). Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1997.
- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*. Barcelona: Fundació Noguera. Col·lecció diplomataris, 2009.
- TRETÓN, Rodrigue. *Diplomatari del Masdú*. Barcelona: Fundació Noguera. Col·lecció diplomataris, 2010.

NOTES

- 1- Actualment, ambdós són comunes del departament dels Pirineus Orientals de la República de França.
- 2- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 63.
- 3- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 277.
- 4- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 274.
- 5- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 275.
- 6- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 298.
- 7- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 299.
- 8- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 329 i 330.
- 9- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 308.
- 10- DIVERSOS AUTORS. *Els castells catalans* (volum V), pàg. 67-69. D'aquest fet ja se n'adonen que la jurisdicció plena del territori es va anar graduant entre aquests tres grups.
- 11- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 309. Tot i que en aquest document només apareix anomenat com a Bernat de Serrallonga, segurament es tracta del personatge que s'està seguint: Bernat Hug de Serrallonga.
- 12- TRETÓN, Rodrigue. *Diplomatari del Masdú*, doc. 348.
- 13- TRETÓN, Rodrigue. *Diplomatari del Masdú*, doc. 366.
- 14- TRETÓN, Rodrigue. *Diplomatari del Masdú*, doc. 440.
- 15- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 278.
- 16- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 279.
- 17- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 280.
- 18- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 62.
- 19- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 339.
- 20- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 277.
- 21- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 340.

- 22- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 280.
- 23- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 341.
- 24- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 354.
- 25- TRETÓN, Rodrigue. *Diplomatari del Masdéu*, doc. XIX.
- 26- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 277.
- 27- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 275.
- 28- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 277.
- 29- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 281.
- 30- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 285.
- 31- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 290.
- 32- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 375.
- 33- CRUSAFONT, Miquel. *Història de la moneda catalana*, pàg. 76-78.
- 34- Vegeu la nota anterior.
- 35- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 376.
- 36- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 401.
- 37- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 62.
- 38- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 402.
- 39- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 278.
- 40- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 411.
- 41- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 63.
- 42- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 410.
- 43- FERRER, Joan. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses*, doc. 412.
- 44- TRETÓN, Rodrigue. *Diplomatari del Masdéu*, doc. XXXI.
- 45- TRETÓN, Rodrigue. *Diplomatari del Masdéu*, doc. XIX.

